

NIKLAS LUHMANN

Viestintä sosiologisesta näkökulmasta

Saksalainen sosiologi Niklas Luhmann (s. 1927) on laajassa tuotannossaan kehitellyt yleistä sosiaalisten järjestelmien teoriaa, jonka keskeisiä lähtökohtia ovat:

- 1. Talcot Parsonsin sosiaalisen toiminnan teoria. Sosiaalinen toiminta ymmärretään vuorovaikutukseksi, jonka keskeisiä piirteitä ovat kontingenssi ja kompleksisuus.*
- 2. Kybernetiikka, jossa järjestelmän ja ympäristön välinen suhde tulkitaan kompleksisuusasteen erona. Koska järjestelmän ympäristöön kuuluu kaikki muu paitsi järjestelmä itse, sen kompleksisuus on aina suurempaa kuin järjestelmän.*
- 3. Fenomenologiasta lainattu merkityksen (Sinn) käsite. Sosiaalisen järjestelmän osat ovat yhteydessä toisiinsa ja ne voidaan integroida vain merkitysten välityksellä. Viestintä ei ole informaation 'siirtoa', vaan yhteistä merkitysten aktualisointia.*
- 4. Oheisen artikkelin kirjoittamisen jälkeen Luhmann on ottanut yleiseen teoriaansa teoreettisesta biologiasta autopoiesiksen käsitteen. Sillä tarkoitettiin alunperin sitä, että elävät järjestelmät ylläpitävät autonomiaa ja yhtenäisyyttä omilla toiminnoillaan. Luhmannin teoriassa tämä merkitsee, että sosiaaliset järjestelmät muodostuvat itsereferentiaalisesti, omaviitteisesti. Luhmannin mukaan sosiaaliset järjestelmät eriytyvät kehittämillä niille kullekin tyypillisen symbolisesti yleistetyn viestintävälineen, esimerkiksi raha/talous, valta/politiikka, rakkaus/perhe ja totuus/tiede.*

Yleisen teorian kehittelyn ohella Luhmann on pyrkinyt luomaan teoriaa modernista yhteiskunnasta — sitäkin tosin melko yleisellä tasolla. Teorian ydinkäsite on funktionaalinen differentioituminen, tehtäväkohtainen eriytyminen. Moderni yhteiskunta on jakautunut funktionaalisesti ala- tai osajärjestelmiin, jolloin eri järjestelmät ovat (suhteellisen) itsenäisiä ja toimivat toistensa ympäristöinä. Luhmannin moderni on keskkuseton yhteiskunta. Siksi ei ole olemassa enää yhtä hallitsevaa järjestelmää — esimerkiksi talous, politiikka tai kulttuuri — josta sosiologi voisi lähteä analyysissään, vaan lähtökohtana on aina yksittäisen alajärjestelmän erittely.

Oheisessa vuodelta 1975 olevassa artikkelissa Luhmann perustelee viestintäperustaista yhteiskuntanäkemystään ja erittelee samalla joukkoviestinnän funktiota eli tehtävää modernissa yhteiskunnassa. Myöhemmin hän on käsitellyt samoja teemoja laajemmin muun muassa teoksissaan Ökologische Kommunikation (1986) ja Beobachtungen der Moderne (1992).

Etäisyyttä ottamalla ja huolellisen käsitteellisen abstraktion avulla voidaan saada selville, mitä tekemistä yhteiskunnallisella kehityksellä on viestintätapojen muutosten kanssa. Tällainen yhteys on joka tapauksessa todennäköinen. Yhteiskunnan sosiaalinen järjestelmä rakentuu viime kädessä viestintäprosessien välityksellä. Karkeistaen yhteiskuntaa järjestelmänä voidaan luonnehtia keskenään toisensa tavoittavien, viestinnällisesti saavutettavien kokemusten ja toimintojen kokonaisuudeksi. Viestintä punoo yhteiskunnan kasaan. Näin on helppo sanoa, mutta väite viestintätapojen ja yhteiskunnan välisestä yhteydestä jää puheenparreksi, jos sitä ei onnistuta eriyttämään historiallisesti ja sisällöllisesti.

Yhteiskunnallisessa kehityksessä voidaan erottaa kolme maailmanlaajuista vaihetta: 1. primitiiviset eli arkaaiset yhteiskuntajärjestelmät, 2. kaupunkimaisesti keskittyneet korkeakulttuurit, 3. nykyinen tekniikkaan ja teollisuuteen perustuva yhteiskuntajärjestelmä. Tyypit eroavat toisistaan ensisijaisesti kokonsa ja monimutkaisuutensa perusteella.

Arkaaiset yhteiskuntajärjestelmät ovat pieniä. Niiden perustana ovat samankaltaiset elintavat ja asumisolot tai sukulaisuussuhteet. Niiden kaikki rakenteelliset kehitystulokset voivat saada ilmaisan läsnäolevien välittömässä vuorovaikutuksessa. Niissä on mahdollista, että kaikki ovat keskenään toisensa kanssa tekemisissä. Raja tulee vastaan, kun välitön vuorovaikutus suorien kontaktien välityksellä ei enää ole todennäköistä.

Korkeakulttuurit syntyvät kaupunkien myötä. Kaupungissa vuorovaikutus voi samanaikaisesti sekä tihentyä että eriytyä. Se eriytyy horisontaalisesti tehtäväalueiden mukaisesti. Tärkeimpiä ovat uskonto, poliittiset toimet ja virat sekä työnjakoon perustuva tuotanto ja kaupankäynti. Vertikaalisesti se eriytyy sosiaalisiksi kerrostumiksi, jolloin ylimmät kerrostumat jäävät suhteellisen pieniksi (ja taloudellisista syistä niiden täytyikin jäädä pieniksi), niin että yhteiskunnan eri tehtäväalueita voidaan koordinoida suurkaupungeissakin osallisten vuorovaikutuksessa.

Meihin iskostuneesta muinaiseurooppalaisesta perinteestä on peräisin käsitys, että tietyn yhteiskuntajärjestelmän muodostus olisi nimenomaisesti *poliittinen* saavutus ja tapahtuisi käyttäytymistä *normatiivisesti* sääntelemällä. Yhteiskuntajärjestelmän rajat ymmärretään sen vuoksi alueellisina rajoina. Myöhäiskeskiaikaan asti rajoja pidettiin raja-alueina, kolkkoina vyöhykkeinä, rajamaakuntina, jotka erottavat alueet tehokkaasti toisistaan. Sen jälkeen ne on nähty selväpiirteinä rajalinjoina, jotka erottavat herruusalueiden pätevyyspiirit ja suorastaan huokuttelevat kulkemaan rajaviivojen yli.

Nämä käsitykset tuntuvat kuitenkin nykyisin vanhentuneilta syvällisten, historiallisesti ainutkertaisten muutosten vuoksi. 1700- ja 1800-luvuilta lähtien maailmanlaajuiset viestintämahdollisuudet ovat lisääntyneet — syistä joihin tässä yhteydessä ei ole mahdollista kajota. Poliittisten etujen ja vaikuttimien verkosto on ulottunut koko maapallolle. Kyproslaiset huolestuttavat amerikkalaisia — voi heitä, jos sen unohtavat muutamaksikin viikoksi! Öljyn hinnankorotukset, jotka on suunnattu teollisuusvaltioita vastaan, kirpaisevat myös kehitysmaita. Nopean väestönkasvun tuottamat ongelmat eivät ole pelkästään paikallisia, vaikka niillä olisikin paikallisesti erilaisia vaikutuksia.

Vaikkemme sitä haluukaan, tuomme ja viemme inflaatiota maasta toiseen. Eräiden tieteen, etenkin fysiikan, kemian ja biologian erittely- ja yhdistelykyky on lisääntynyt valtavasti parin viime vuosisadan aikana. Tämän seurauksena syntyneet tekniset sovellukset ovat yleisesti käytettävissä. Liikenne- ja viestintäyhteyksien parantuminen on merkinnyt kaikkien ihmisten elämän ja toimien kytkeytymistä ajallisesti yhteen. Tämä merkitsee yleismaailmallista tietoisuutta siitä, että kaikki tapahtumat ovat samanaikaisia ja tarvitsevat yhteyttä toisiinsa ja että tulevaisuus on yhteinen huolimatta erilaisesta menneisyydestä — vieläpä niin että tältä tietoisuudelta ei saa hetken rauhaa.

Ollaksemme edes hieman realisteja meidän on pakko asettaa tämän kehityksen vuoksi uudelleen kysymys yhteiskunnan käsitteestä. On yhä kyseenalaisempaa lähteä paikallisista yhteiskunnista ja käsitellä kaikkia näitä maailmanlaajuisia riippuvuuksia ulkoisina suhteina. On tosiasia, että on jo syntynyt maailmanyhteiskunta yhtenäisenä järjestelmänä. Ainoastaan perinteestä johtuvat ajattelu- ja havaintorakenteet estävät meitä tunnistamasta ja myöntämästä tätä asiantilaa. Ranskalaisen tieteenteoreetikon Gaston Bachelardin tavoin voisimme puhua "epistemologisista esteistä" (*obstacles épistémologiques*) eli sellaisten yhteiskuntakäsitteiden vaikutuksista, joilla yritetään määritellä yhteiskunnan yhtenäisyys yhden osatehtävän näkökulmasta — joko muinaiseurooppalaisen perinteen tavoin poliittisen näkökulmasta "kansalaisyhteiskuntana" (*societa civilis*) tai porvarillis-marxilaisen perinteen mukaisesti taloudesta käsin.

Jos näiden käsitysten asemesta lähdetään siitä tosiasiaista, että on jo muodostunut yhtenäinen maailmanlaajuinen yhteiskuntajärjestelmä, joka ei tarvitse maailmanvaltiota, on toki samalla huomattava, että maapallon kaikki alueet eivät kuulu yhtäläisesti tähän maailmanyhteiskuntaan. Ei voi eikä saa unohtaa valtavia eroja, jotka vallitsevat poliittisen vallan, pääomien kasautumisen, taloudellis-teknisen infrastruktuurin, koulutuksen ja tieteen jakautumisessa. Tosin näin saattoi olla asianlaita vanhoissa alueellisissa yhteiskunnissakin, esimerkiksi kaupungin ja maaseudun välisissä suhteissa. Se, että eri tavoin ilmenevästä epätasa-arvosta on tullut kehitysmaan käsitteeseen kiteytetty ongelma — ja miten siitä on tullut sellainen — on vain lisätodiste siitä, että ongelmatietoisuutemme on jo hyväksynyt maailmanyhteiskunnan tosiasiaiksi.

II

Käsitteellisessä mielessä tämä varsin erilaisten kulttuuriperinteiden yhteenkasvamisprosessi voidaan ottaa huomioon vain yhteiskunnan käsitettä abstrahoimalla. Yhteiskunnan käsite on riisuttava abstraktion avulla kaikista erityisistä funktioistaan ja palautettava siihen viimeiseen perustaan, jota ei enää voida ajatella pois ja josta se voidaan kehittää uudestaan: viestintään. Yhteiskunta tulee silloin määritellä — kuten aiemmin jo alustavasti totesin — kaikkien viestinnällisesti saavutettavien kokemusten ja toimintojen sosiaalisesti järjestelmäksi, toisin sanoen järjestelmäksi, joka koostuu kaikista viestityistä kokemuksista ja toiminnoista.

Viestintäperustaisen yhteiskunnan käsitteestä seuraa eräs havainto: Yhteiskunnallisen kehityksen päävaiheita — arkaaiset yhteiskunnat, korkeakulttuurit, maailmanyhteiskunta — erottavat toisistaan kulloinkin hallitsevien viestintätapojen muutokset. Sanon erottavat toisistaan, koska en aio tässä yhteydessä ryhtyä keskustelemaan

monimutkaisista historiallisista kausaliteeteista. Joka tapauksessa yhteiskunta- ja viestintämuotojen muutosten välinen yhteys on selvä, ja voidaan sanoa, että mutkikkaammat yhteiskuntajärjestelmät — olivatpa ne kehittyneet millä tavalla tahansa — eivät olisi voineet integroitua ja jatkaa olemassaoloaan ilman uudenlaisia viestinnän muotoja.

Siirtymä kehittyneiden alkuihmisten laumaelämästä ihmisten yhteiskuntaan — siis lähinnä arkaaiseen yhteiskuntaan — on seurausta puhetaidon kehityksestä, toisin sanoen sellaisten tehokkaampien viestintämuotojen kehityksestä, jotka tekivät mahdolliseksi, että viestintään osallistuvat saattoivat *erottaa* kumppanin käyttäytymisen sillä välitetyistä informaatiosta ja juuri tällä tavoin *liittää* ne toisiinsa eli ymmärtää käyttäytymisen informaation ilmaukseksi.

Tämä edellytti kuitenkin vuorovaikutusta, siis viestintäprosessiin osallistuvien läsnäoloa. Siksi kaikki arkaaiset yhteiskunnat ovat sidoksissa vuorovaikutusperusteisiin järjestelmiin, mikä rajoittaa niiden kokoa ja millä on muutenkin huomattavia rakenteellisia seurauksia. *Siirtymä korkeakulttuureihin* tuli mahdolliseksi vasta kirjallisen viestinnän kehityttyä. Kirjoituksella on se ratkaiseva tekninen etu, että viestintäprosessiin osallisten ei tarvitse olla läsnä. Kirjoituksella voidaan sen vuoksi ylittää huomattavasti pidempiä tilallisia ja ajallisia etäisyyksiä ja sillä voidaan saavuttaa tuntemattomia ja myös tuntemattomiksi jääviä kumppaneita; samalla vältetään tiivis vastavuoroisuuteen ja kontrolliin perustuva vuorovaikutusverkosto. Näin yhteiskunnan sosiaalisessa järjestelmässä syntyy ensi kertaa kontrollivajeita, jotka täytyvät vähitellen uusilla asianmukaisilla viestintäkoodeilla ja -perusteilla, esimerkiksi logiikan ja tieteellisyyden arviointiperusteilla, uskonnon ja oikeuden moraalisesti yleistetyillä periaatteilla, taloudellisten laskelmien abstrakteilla menetelmillä jne. Viestintätavasta johtuen kulttuuriin kohdistuu abstraktiopaineita. Tulokset ovat nähtävissä kirjastoissa ja arkistoissa.

Maailmanyhteiskuntaan siirryttäessä tapahtuu jälleen ratkaisevia muutoksia viestintäjärjestelmässä. Kyse on levitystekniikoista ja samalla viestintäverkon koon kasvamisesta. Kirjoitus ei ole itse asiassa muuta kuin puhekoodin monistamista, puheen toisintamista näkyvässä muodossa. Kirjoituksen avulla saavutetaan tietty anonyymisyys puhetilanteeseen verrattuna. Se mahdollistaa tekstien uskollisen tai myös vääristelevän kopioimisen. Puhumalla ei voi jäljentää mutta kirjoittamalla voi. Uusintaminen oli kuitenkin kirjaimellisesti kappaletyötä, sidoksissa aikaa ja työtä kuluttavaan toiminnalliseen valmistusprosessiin. Uuden ajan paino- ja radiotekniikka poisti tämän rajoituksen. Se mahdollistaa uusintamisen, jossa ei tarvita valmistavaa toimintaa ja siten mielivaltaisen monta vastaanottajaa viestinnän suoritusyksikköä kohti.

On syytä lisätä, että tällainen niin sanottujen joukkoviestinten uusintamistekniikka, joka on tullut sitä ennen viimeksi kehittyneen viestintätavan eli kirjoituksen rinnalle, on tavallaan palauttanut kehitysketjun lähtökohtaansa ja sähköisten viestinten myötä tuonut jälleen mukaan myös puhutun sanan, vieläpä sanattoman viestinnän, pelkän kuvan. Uusintaminen murtaa puheen rajoitukset ja valaisee mahdollisuuksiensa mukaan tapahtumien hienoimmatkin vivahteet. Mitä tämä merkitsee? Mitä se merkitsee erityisesti modernin yhteiskunnan rakenteen kannalta?

III

On syytä todeta, että yhteiskuntatyyppien ja viestintätapojen historiallista muutosta ei pidä ymmärtää pelkästään prosessina, jossa yksi vaihe syrjäyttää ja korvaa toisen. Pitkemmin on kyse prosessista, jossa aikaisempien tilalle tulevat kehityskelpoisemmat muodostumat, jotka määrittävät uudelleen sen mikä on mahdollista ja siltä pohjalta antavat uuden funktion sille, mikä vanhemmissa rakenteissa on jo mukana.

Puhetaidon kehitys ei ole syrjäyttänyt tahattoman ja tarkoitetun sanattoman viestinnän mahdollisuutta — kuten eleitä, pukeutumista tai pelkkää läsnäoloa tietyissä tilanteissa — mutta epäilemättä muuntanut sitä. Jos joku käyttää viestintään eleikieltä, hän ei tietoisesti turvaudu puheeseen, ja viestinnän vastaanottaja tietää sen. Sanaton epäsuora viestintä säilyy puheen ohella mahdollisuutena. Erikoistumisprosessissa se sekä menettää tehtäviä että saa uusia.

Samanlainen suhde on *puheen ja kirjoituksen* välillä, ja se on historiallisessa prosessissa myös pantu tietoisesti merkille. Tähän perustui Sokrateen ja Platonin epäluulo jo välttämättömäksi ja peruuttamattomaksi tulleen kirjoituksen suhteen. Minkälainen kevytmielisyys tulikaan mahdolliseksi, kun ei enää tarvinnut alistaa dialogia keskustelukumppanin kontrolliin. Piti ainakin säilyttää dialogimuoto kirjallisessa viestinnässä! Ja mihin joutuisikaan muinoin niin arvostettu muistin taivaallinen hyve — muistisäännöt, ulkoa oppiminen — jos kaikki tärkeät asiat voidaan varastoida arkistoihin ja unohtaa ne huolettomasti sinne.

Ehkäpä sillä kultivoituneella epäluulolla, joka nykyisin kohdistuu niin sanottuihin joukkoviestimiin, on samanlainen alkuperä. Romantiikanaikainen kirjekulttuuri oli jo eräänlainen protesti. Ja eikö taide reagoikin valokuvaan tavalla, joka ei ole sille aina kunniaksi?

Voimme panna merkille tällaisia seikkoja näkemättä niissä vielä riittäviä tieteellisiä kysymyksenasetteluja. Kelvollisen sosiologisen analyysin ei pidä jäädä kulttuurikriittisen pessimismin tai järkähtämättömän edistysuskon tasolle. Sen pitää ottaa käyttöön työvälineensä eriytyneemmin ja tarkkanäköisemmin. Sen vuoksi sosiologian on tajuttava, että funktioiden yhdisteleminen ja uuden tasapainon löytyminen tapahtuvat järjestelmässä, jota hallitsee rajallisten mahdollisuuksien laki. Sen ei tarvitse siksi lähteä ehdottomista tai varmoista välttämättömyyksistä, mutta se voi myöntää, että tietyt rakenneratkaisut — ne jotka koskevat kokonaisjärjestelmän monimutkaisuutta — rajoittavat uusien rakenneratkaisujen mahdollisuuksia.

IV

Edellä mainitussa mielessä on selvää, että maailmanyhteiskunnan sosiaalisen järjestelmän viestinnällinen integraatio edellyttää joukkoviestimiä — kuten korkeakulttuurit edellyttivät kirjoitustaitoa. Yhteiskunnan rakenteet ja viestintätavat ovat luonnollisesti kehittyneet vähitellen ja pienin askelin, mutta juuri siksi ne ovat voineetkin limittyä sillä tavoin rakenteellisesti toisiinsa, että niiden keskinäinen riippuvuus on nykyisin selvä. Maailmanyhteiskunta ei olisi mahdollinen ilman joukkoviestimiä. Se ei pystyisi solmi-
maan vaadittavia viestintäyhteyksiä tuottamalla merkityksiä manuaalisesti vain tek-

stejä jäljentämällä.

Tässä ei ole pelkästään kyse taloudellisesta mielessä työmäärästä ja kustannuksista, vaan ennen kaikkea nopeudesta. Moderni yhteiskunta toimii täysin ominta-keisten, historiallisesti aiemmin tuntemattomien aikarakenteiden mukaisesti. Tulevaisuus on aina avoin uusille mahdollisuuksille ja eroaa periaatteellisesti menneisyydestä. Nykyisyys on sen vuoksi menneisyyden ja tulevaisuuden taitoskohta, ohi-kiitävä nykyhetki, jossa ja vain jossa voi tapahtua jotakin. Joka ei nyt toimi hukkaa tilaisuutensa. Joka ei heti vaalien jälkeen käynnistä poliittisia uudistuksia, menettää mahdollisuutensa. Joka ei keksi oikeaan aikaan markkinarakoa, jää väistämättä kilpailussa toiseksi. Jos ei ole päässyt 23-vuotiaaksi mennessä naimisiin, voi tulla suru puseroon. Tutkija, joka ei ole askelta muita edellä tutkimusongelmien asettelussa, jää pysyvästi kääpiösarjaan ja keksii jälkijunassa sen minkä muut ovat jo ajatelleet ja kirjoittaneet.

Maailmanyhteiskunta järjestyy nykyhetkessä, ja tämä on mahdollista vain joukko-
viestimien avulla, koska ne lyhentävät toimintojen koordinointiin tarvittavan ajan melkein silmänräpäykeksi. Demokratia esimerkiksi perustuu siihen, että poliittiset tapahtumat tulevat samanaikaisesti kaikkien tietoon (sikäli kuin niitä ei salata), niin että poliitikon on oletettava, että muutkin tietävät hänen kanssaan samanaikaisesti, mihin hän reagoi ja voivat siksi ymmärtää häntä, olivatpa sitten eri mieltä tai samaa mieltä hänen kanssaan. Tässä piilee tietysti runsaasti uskonvaraisuutta, mutta tällainen oletus ei olisi edes oletuksena mahdollinen, jos ei olisi sähköisiä tiedotusvälineitä ja lehdistöä. Jo pelkästään informaation lähettäminen antaa mahdollisuuden olettaa ja pakottaa monissa yhteyksissä ottamaan huomioon, että asia on kohta kaikkien tiedossa — tosin viestinnän tosiasiallisesta vaikutuksesta ei ole takeita. Suhteellisen riippumatta siis informaationvälityksen todellisista vaikutuksista jo oletus, että informaatio on yleisesti tiedossa, vaikuttaa, koska se määrittää eräänlaisena toiminnallisenä uskomuksena poliittista prosessia.

Jos tästä näkökulmasta tutkii vaikkapa Watergate-jutun salailusählinkiä, huomaa nopeasti aikatekijän merkityksen. Se osoittaa, että tietämättömyyden julkinen tietäminen ei takaa poliittisesti vakaata asemaa, varsinkin kun kaikki tietävät, että melkein kukaan ei tiedä. Tällaisessa asetelmassa aihe pysyy poliittisesti olennaisena nykyisyytenä vaatiessaan toisenlaista tulevaisuutta, eikä kaikki informaatio muutu heti pelkästään uudeksi tiedoksi, vaan sillä on poliittista relevanssia jo siksi, että sen perusteella voidaan olettaa saatavan uutta tietoa.

On täysin turhaa kiistellä siitä, ovatko aikarakenteet merkittävämpiä kuin konsensusrakenteet. Sitä paitsi meillä ei ole hallussamme mitään yhteistä merkittävyyden mitta. Tiedämme kuitenkin jo kirjoitustaidon ja kirjallisen perinteen kehittymisen johtaneen korkeakulttuureissa liioittelemaan mielipiteiden todellista yhtenäistymistä. Joukko-
viestimet moninkertaistavat tämän ongelman. Mahdollisesti ne edesauttavat kokemusten ja toimintojen yhtenäistymistä, suurempaa konsensusta huolimatta laajemmista valinnan mahdollisuuksista. Ne vaikuttavat joka tapauksessa konsensusta liioittelevasti. Eikä suinkaan konsensuksen tosiasiallinen määrä, vaan sen olettaminen on

V

tekijä, jolla on ajan ja virhearvointiriskien paineessa vaikutuksia.

Ennen kuin siirryn viestinnän edellytyksistä ja tehtävistä lehdistön ja sähköisten välineiden avulla tapahtuvan viestinnän aiheuttamiin rakenteellisesti kiinnostaviin seurauksiin, esitän muutamia huomioita viestinnän käsitteestä.

Ensinnäkään viestintäprosessissa ei liitetä toisiinsa tosiasioita tai tietoja niiden puhtaan tosiasiallisuuden mukaan, vaan valikoimina, toisin sanoen tapahtumina, jotka voisivat sujua niin taikka toisinkin ja joilla juuri siksi on informaatioarvoa. Toiseksi viestintä on aina kolmipaikkainen suhde. Kaikissa kolmessa positiossa tapahtuu kontingenteja valintoja: 1. asiantila voi olla niin tai se voi olla myös toisin; 2. viestijä voi puhua tästä asiantilasta tai olla puhumatta; 3. vastaanottaja voi ymmärtää sanoman tai olla ymmärtämättä, hän voi hyväksyä sen tai olla hyväksymättä. Viestintä on prosessi, jossa reagoidaan valintoihin valikoivasti, toisin sanoen lisätään valinnaisuutta. Tällaisessa prosessissa on kontingenssia — kontingenssia siinä mielessä, että aina on tarjolla muitakin mahdollisuuksia. Prosessi tuottaa lopulta, kun se on kestänyt tarpeeksi pitkään, yhteiskunnallisen evoluution myötä täysin kontingentin, teologisessa mielessä niin vaivalloisen maailman.

Jokainen viestintäteko liittyy yhteen valintoja ja ratkaisee tällä tavoin aina jonkin valintaongelman. Ei se *että* näin tapahtuu, vaan se *miten* tämä tapahtuu vaatii sosiologista analyysia. Toisin sanoen kohtaamme arkitodellisuudessamme jo ratkaistuja valintaongelmia yhä uudelleen. Emme ole koskaan tekemisissä sellaisenaan maailman, vaan ainoastaan uutisten kanssa. Maailmasta tulee uutisten välityksellä vain kontingentisti ajankohtainen ja vieläpä kolminkertaisen negaation kautta: tietoisuutena siitä, että 1. välitettyjen tapahtumien ei olisi lainkaan tarvinnut tapahtua, 2. niitä ei olisi ensinkään tarvinnut kertoa; 3. ei ole ollenkaan pakko kuunnella ja toisinaan näin myös tehdään, esimerkiksi lomalla.

Mihin sitten perustuu lehdistön ja sähköisten viestimien välittämän viestintäprosessin valikoivuus? Ja mitä rakenteita on maailman ja teon *välillä*? Minkä mukaan valinta suuntautuu?

On syytä pitää mielessä, että kaikilla tärkeillä yhteiskuntajärjestelmän tehtäväalueilla on käytössä tällaisia välitysrakenteita. Tämä käy ilmi varsin nopeasti, jos verrataan vaikkapa poliittista järjestelmää, taloutta, uskontoa, oikeutta tai tiedettä. Nämä kaikki tehtäväalueet ovat pitkän yhteiskunnallisen kehityksen kulussa eriytyneet enemmän tai vähemmän itsenäisiksi, omalakisesti valikoiviksi yhteiskunnan osajärjestelmiksi — osin valtiorajojen mukaan, osin niistä riippumatta. Näiden kaikkien järjestelmien itsenäisyys ja niille ominainen abstraktiokyky perustuu erityiseen, tietoiseksi tulleeseen yhteiskunnalliseen tehtävään. Parsonsilaisessa sosiologiassa tätä kuvataan käsitteellä funktionaalinen ensisijaisuus. Tämä tarkoittaa, että osajärjestelmän eriytyminen kokonaisjärjestelmään, joka on kokonaisjärjestelmän tasolla vain tarve muiden joukossa, antaa osajärjestelmien valinnoille ohjaustehtävän ja etulyöntiaseman suhteessa muihin tarpeisiin. Kokonaisyhteiskunnallisesti tarkasteltuna ei politiikka ole tietenkään tärkeämpää kuin talous, oikeus tärkeämpää kuin tiede tai tiede tärkeämpää kuin politiikka. Välttämättömiä tehtäviä toteuttavia funktioita ei voida laittaa tärkeysjärjestykseen, mutta ne voidaan jakaa osajärjestelmille, joissa ne voivat saavuttaa

tuolle järjestelmälle ominaisen ensisijaisuuden. Esimerkiksi oikeusjärjestelmälle juridinen harkinta on tärkeämpää kuin poliittiset näkökohdat tai taloudelliset seuraamukset. Tähän perustuvat tärkeät rakenteelliset pelkistykset, jotka ohjaavat osajärjestelmien toimintaa.

Tämän lisäksi on olemassa vielä toinenkin välitysmekanismi. Kaikilla tärkeillä nyky-yhteiskunnan tehtäväjärjestelmillä on käytössään kullekin ominainen binaarinen koodi. Siten taloudellinen järjestelmä toimii omaisuuden ja rahan koodilla, jotka perustuvat omistamisen ja omistamattomuuden eroon, tiedejärjestelmä puolestaan perustuu binaarisen logiikan avulla tehtävään eroon toden ja epätoden välillä. Taiteen pitää erottaa toisistaan kaunis ja ruma, politiikan vahva ja heikko. Tällaiset koodit on varustettu niitä tukevilla sekundaarisymboleilla, merkityksillä ja ideologioilla. Sellaisia ovat esimerkiksi teoriat tieteessä, edistykselliset ja konservatiiviset ideologiat politiikassa, tyyliuunnat taiteessa, investointityksiköt eli ”yritykset” taloudessa.

Yhteiskunnallisten osajärjestelmien organisointikyky riippuu todennäköisesti erityistehtävistä ja erityiskoodista. Siten esimerkiksi suuren luokan kirkollinen organisaatio on voinut kehittyä vain erottelemalla yksiselitteisesti uskovat ja ei-uskovat, mikä puolestaan on vaatinut uskon dogmatisointia. Talousorganisaatiot päättävät pääomainvestoinneista omaisuuden ja rahan koodien perusteella. Tehtäväkohtaisen erikoistumisen ja erityisten viestintäkoodien ohella kolmas modernin yhteiskunnan välttämätön välitysmekanismi on organisointikyky, joka rakentuu erikoistumisen ja koodien perustalle.

Esitän tämän kaiken vain osoittaakseni aivan lyhyesti, miten välitysrakenteet ovat normaalisti järjestyneet yhteiskunnassamme maailman ja valikoituvien tapahtumien välille. Kontrastina esittämälleni tulee samalla selväksi, mitä niin sanotuista joukkoviestimistä puuttuu. Niissä on kyse suhteellisen välittymättömästä valintapaineesta, kärkevästä, ei juuri perusteltavissa olevasta valinnasta miltei rajattomien mahdollisuuksien joukosta. Periaatteessahan mikä tahansa aihe on viestittävässä.

Vastaanottajapuolella sama useiden valintamahdollisuuksien ongelma ilmenee *huomion kiinnittämisen* ongelmana. Kun henkilö valitsee eduskunnan valiokunnissa, tieteellisissä kongresseissa, pörsseissä tai taidenäyttelyissä käydessään lähinnä roolikontekstin ja voi sen puitteissa kontrolloida vaihtoehtoja, niin lehdistön ja sähköisten viestinten valinta kontekstiksi ei mahdollista vastaanottajan kontrollia sen suhteen mitä lähetetään tai mitä painetaan. Sen, joka lukee sanomalehden sanomalehtenä ensimmäisestä viimeiseen sivuun tai antaa radion pauhata, täytyy sietää mitä tuutista tulee, vaikka hän tietääkin, että on kyse hänelle tuntemattomien mahdollisuuksien valikoidusta.

Miksi näin tapahtuu kaikesta huolimatta? Ja miten tämä tapahtuu? Jos viestintä onnistuu näin suuren valinnaisuuden ehdoilla, mitä seurauksia sillä on? Nämä ovat kysymyksiä, jotka yhteiskuntateoriasta kiinnostuneen sosiologin on asetettava.

VI

Funktionaalinen analyysi on jo ratkaistujen ongelmien keksimistekniikka. Maailma ei voi odotella sosiologeja, se on aina jo ratkaissut ongelmansa. Voimme vain kysyä:

miten? Tätä kysymystä on hiottava suhteessa muihin, funktionaalisesti vastaaviin mahdollisuuksiin. Mitkä siis ovat joukkoviestinnän välitysrakenteet, jotka vastaavat yhteiskunnan muiden lohkojen välitysrakenteita?

Ehkäpä kaikkein tärkein uusintamisperiaate on *aktuaalisuus*, ajankohtaisuus. Tätä käsitettä on vaikea määritellä tarkasti. Joka tapauksessa uutuudella jo sinänsä on etulyöntiasema. Painetun tai lähetetyn sanoman on oltava uutta suhteessa käsillä olevaan, jotta sillä olisi viestinnällistä arvoa. Ajankohtaisuus on *conditio sine qua non*, viestien hyväksymisen ehto. Vain ajankohtainen voidaan ajattelussa sijoittaa paikalleen, menneisyyden valaisemana, tulevaisuuden kannalta punnittavana. Kun Solzenitsyn karkotettiin, lehdistö raportoi hänen elämästään, saapumisestaan, taksimatkoistaan, kasvojenilmeistään, asunnonetsinnästään, niistä uteliaista ja ystävällisistä ihmisistä, jotka avustivat häntä. Mutta kukapa murehtisi enää tänään samoja asioita?

Olisi virheellistä luulla, että ajankohtaisuusperiaate koskee vain uutisia suppeassa mielessä. Se koskettaa lähes jokaista joukkoviestinnässä tehtävää valintaa, ennen kaikkea myös koko tieteen ja kulttuurin kenttää. On sanottava jotain uutta tai ainakin väitettävä sanovansa, muuten sanoma ei mene läpi.

Ajankohtaisuuden ensisijaisuus, ylipäänsä moderni ajankohtaisuuden käsite on yhteydessä yhteiskuntajärjestelmämme aikarakenteisiin. Vanhemmissa yhteiskuntajärjestelmissä nykyaika ymmärrettiin pysyvänä, uutta pidettiin epäolennaisen merkinä ja uteliaisuutta epäilyttävänä. Tämä on muuttunut radikaalisti 1700-luvun jälkipuoliskolta lähtien. Ensimmäistä kertaa historiassa yhteiskuntamme käsittää nykyajan vain ohimenevänä hetkenä, menneisyyden ja avoimen, mahdollisesti aivan toisenlaisen tulevaisuuden välisenä erona. Juuri tähän sisältyy maailmanyhteiskunnan mahdollisuus; huolimatta erilaisesta kulttuurihistoriallisesta menneisyydestä yhteinen tulevaisuus on löydettävissä. Tässä mielessä lehdistön ja sähköisten viestimien valintatapa on kokonaisyhteiskunnallisesti rakenteistunut. Samalla se noudattaa — ja vasta tämä selittää tuloksen — joukkoviestimien teknisiä ominaisuuksia: Uutuus voidaan tunnistaa nopeasti ja sen kummemmin asiaa pohtimatta tai arvioimatta — jolloin lunnollisesti monet vain uudestaan järjestetyt, vain pinnalta kiillotetut uutuudet livahtavat läpi.

Voisimmekin kysyä edelleen: Millaisilla puheenaiheilla on tällaisin valintaehdoin mahdollisuus tulla kestoaiheiksi? Eikö tämä valintatapa vaikuta itse valikoivasti? Jumala ei ole uutinen. Kun kirkot väittävät, että Jumala on ajankohtainen, ne rämettävät koko käsitteen päästäkseen julkisuuteen. Inflaatiolla sen sijaan on hyvät perusteet tulla kestoaiheeksi, onpa se sitten kuinka epämurkavaa tahansa poliitikoillemme. Hintojen nousuvauhti muuttuu jatkuvasti, ja on erittäin ajankohtaista, onko se vaikkapa 6.5 prosentissa eikä enää 5.6 prosentissa. Itse asiassa tuntuu olevan aiheita, jotka halutaan tuottaa vain pysyvän ajankohtaisuuden vuoksi — esimerkiksi huippu-urheilu — eikä niillä ole muuta tehtävää.

Meidän ei kannata viipyä turhan pitkään tässä valintaperusteessa, sillä asiaan liittyy muitakin näkökohtia. Sosiaalisesta näkökulmasta vaikuttavat valintaperusteena vastaanottajan intressit, odotukset ja eläytymiskyky, toisin sanoen tarvittava ja saavutettavissa oleva *huomiokyky*. Tämäkin periaate on siten kokonaisyhteiskunnallisesti rakenteistunut, että äänestäjille pyritään ujuttamaan politiikkaa, kuluttajille tuotteita.

Kaksi lisäseikkaa on vielä syytä mainita: Ensinnäkään ei tarvita välttämättä val-

miutta yksimielisyyteen. Huomion herättäminen riittää tekemään asiasta viestintäkel-
poisen ja tuomaan sen keskusteluun. Sitä paitsi ei ole kyse vastaanottajan todellisesta
vaan tulkintasta asennoitumisesta. Valintaprosessissa kontrolloidaan ja korjataan vain
tulkintaa, ei todellisuutta. Se on mahdollista rajallisesti ja yksinkertaistetusti. Tulkinta-
tarve ei vähene vaikka oltaisiin kosketuksissa vastaanottajiin tai tehtäisiin yhteiskunta-
tieteellisiä mielipidetutkimuksia, pikemmin se lisääntyy.

Jos sosiaalinen ennakointi hallitsisi yhteiskunnassa, syntyisi todennäköisesti kon-
servatiivinen yhtenäisyys, joka perustuisi oletettuihin tarpeisiin ja oletettuun moraaliiin.
Ajankohtaisuuden paine kumoo sen jossain määrin. Sitä paitsi ei ole syytä väheksyä,
että on olemassa vahvoja *asiallisen eriytymisen* tendenssejä, jotka toteutuvat ohjel-
missa, ohjelma- ja julkaisusarjoissa, sanomalehtien sivuilla, toimituksen päte-
vyudessa, kustannuspolitiikassa jne. Tällä tavoin on mahdollista rinnakkainen moninai-
suus. Viestinnän muodot saavuttavat tietyn omanlaisensa monimuotoisuuden, jonka
avulla ne integroituvat yhteiskunnan sektoreihin. Siten voi olla "tiedeoajelmia", "koti-
maan osasto", ulkopolitiikan erikoistoimitus tai säännöllisesti toistuva urheilulähetys,
joka voidaan katkaista tai aloittaa uudelleen milloin tahansa. Tällä tavoin kaikki yhteis-
kunnalliset aihepiirit ja intressit hajautuvat eri sektoreille.

Tämä tapahtuu kuitenkin vain organisaatioiden puitteissa roolien ja ohjelmien ta-
solla. Voisimmeko otaksua, että organisaatiota hajauttamalla uusinnetaan pähkinänku-
oressa kokonaisyhteiskunta, makrokosmos mikrokosmoksena?

Mitä ilmeisimmin asianlaita ei ole näin. Jo ajankohtaisuuden ja huomion kiinnittä-
misen välttämättömyys vaikuttavat väärin. Esimerkiksi huippu-urheilu on jatku-
vasti ajankohtaista ja huomiota tavoittelevaa, mutta sen yhteiskuntarakenteellinen
merkitys tuntuu tyhjenevän pelkästään tähän. Valikoitumista joukkoviestintään
ohjaavat erilaiset valintayhdistelmät, jotka ovat tyypillisiä tälle erityiselle tehtävälle,
mutta jotka eivät edes tämän vuoksi voi olla kokonaisyhteiskunnallisesti edustavia.
Tämän lisäksi organisatorisen työnjaon ja suunnittelun erityispiirteet määrittävät hajau-
tumista aihepiireihin. Tämä havainto ei hämmästyttää ketään organisaatioeksperttiä: Jo-
kaisella organisaatiolla on suhteessa ympäristöönsä erilainen rakennekaavio. Vain
tällä tavoin se voi täyttää erityiset tehtävänsä.

VII

Analyysejä voitaisiin nyt jatkaa ja rajoittaa se erityiskysymyksiin. Voitaisiin kysyä, mitkä
ovat ympäristön vaikutusmahdollisuudet, kun yhtäältä mahdollisuuksien ja todelli-
suuden, ja toisaalta valintaperiaatteiden välillä on niin suuri ero. Kun kaikki on mahdol-
lista, mutta vain vähän toteutuu, eikö juuri silloin tule houkutus sekaantua prosessiin,
houkutus jokaiselle erityisintressille, houkutus ennen kaikkea poliitikalle? Voitaisiin
edelleen kysyä, miltä näin suuren mahdollisuuksien ja todellisuuden välisen eron valli-
tessa näyttäisi organisaation sisäinen ympäristö. Jos tarkastellaan vaikkapa radio- ja
televisioasemia kohtaamme — mikäli satunnaiset vaikutelmani eivät ole harhaanjohta-
via — harvinaisen myrskyisän ympäristön: liian pieneen tilaan sullottuna liian paljon
älykköjä tiukkojen ja perustelemattomien rajoitusten alaisina — tämä tuntuu olevan se
hintaa, joka sähköisestä viestinnästä on maksettava.

Oma aiheeni liikkuu kuitenkin toisella, yhteiskuntateoreettisella tasolla. Haluaisinkin lopuksi vähintään esitellä kahta toisiinsa liittyvää kysymystä, joukkoviestintäkompleksin rakenteellista kerrostumista yhteiskunnallisten osajärjestelmien kontekstissa sekä sen kustannuksia.

Olen yrittänyt osoittaa, että maailmanyhteiskunta voidaan integroida vain viestinnällisesti. Tämä edellyttää joukkoviestimiä, joiden on kyettävä muuntamaan huomattava satunnaisuus suhteellisen suoraan lähetyksiksi. Tätä varten on kolme valintaperiaatetta: ajankohtaisuus, huomion herättäminen ja organisaation eriytyminen roolien ja ohjelmien tasolla. Nyt pääsemmekin kysymykseen: Onko tällä kompleksilla jo valikointivasta johtuen rakenteellisesti turvattu itsenäisyys vai järjestykö se jonkun toisen osajärjestelmän kautta tai alistuuko se sellaiselle? Onko sähköisillä viestimillä ja lehdistöllä oma ensisijainen tehtävänsä? Toimivatko ne poliittisen järjestelmän liitännäisinä, indoktrinaation ja konsensuksen muodostuksen koneistona vai toimivatko ne kaupallisesti johdettuina yrityksinä?

Vastauksen on oltava monitahoinen: Lähtökohdat omalle ensisijaiselle tehtävälle ovat aivan selvästi olemassa, ja vasta tämä tekee asian poliittisesti ja taloudellisesti mielenkiintoiseksi. Lähtökohdat ovat maailmanyhteiskunnallisen viestinnän vaatimuksissa, rakenteellisissa ehdoissa, jotka on hyväksyttävä, jos ei halua käpertyä itseensä. Tällainen viestinnän universalismi pitää kurissa opinkappaleita ja diktatuureja. Se hillitsee niiden älyttömyyksiä sekä rakenteellisella tasolla että ajankohtaisissa kannanotoissa. Kukaan ei aliarvioi maailmanlaajuista julkista mielipidettä poliittisena mahtina. Sillä on kiistämätön merkitys, kun halutaan esittää omia käsityksiä tai laskelmoida seurauksia.

Jos aikarakenteet otetaan tarkastelussa huomioon, tämä käsitys vain vahvistuu. Maailmanyhteiskunta tarvitsee ja sillä onkin joukkoviestimissä käytössään nopea integraatioväline, jolla tuotetaan yhteinen ajankohtaisuus. Se on liian monimutkainen, jotta sitä voitaisiin koordinoida suunnitelmilla ja erilaisilla vaikutusketjuilla. Se integroidaan aggregaattisesti oletamalla yhteinen todellisuus ja herättämällä tunne osallistumisesta siihen. Kulttuurisista korkeammista arvoista käsin tätä tehtävää ei voi riittävästi arvioida, saati sitten säännellä sen vaatimustasoa. Se ei toteudu sitä paremmin, mitä korkeammalle sen kulttuurinen taso nostetaan. Joukkoviestintä ei ole riittämättömän kasvatuksen korvike, koulutusjärjestelmän lisäke. Yksittäisillä ohjelmilla tätäkin tehtävää voidaan joillakin alueilla toteuttaa. Sen ensisijainen yhteiskunnallinen tehtävä on kuitenkin kaikkien osallistuminen yhteen ja samaan todellisuuteen tai tarkemmin ilmaistuna, sellaisen käsityksen tuottaminen, josta tulee sitten toimiva oletus ja sitä kautta todellisuutta.

Lopuksi meidän on vielä kysyttävä kustannuksia. Kustannukset tulevat yhteiskunnan muiden osajärjestelmien kontrolle. Taloudellisesta näkökulmasta on kyse usein tukiaisia tarvitsevista yrityksistä, poliittisesta näkökulmasta mahdollisuuksien rajoittamisesta tai yksinkertaisesti toiminnasta, joka maksaa poliitikoille niin runsaasti aikaa, ettei sitä riitä todelliselle politiikalle. Kulttuurin ja uskonnon alueilla valitetaan syrjivästä kilpailusta. Tieteessä voihkitaan julkaisupakkoa, josta on tullut henkilökohtaisen uran ja maineen edellytys. Nämä seikat on helppo havaita. Paljon vaikeampaa on tunnistaa ne haitat, jotka liittyvät tehtävien toteuttamiseen valintana, ja kuuluvat siihen kuten varjot

valoon. Näillä välittömillä seurauksilla on sitä suurempi merkitys, koska niitä hoitamisessa ei ole tehtäväjärjestelmää, joka voisi problematisoida ne ja huolehtia kompensatioista.

Tarkoiton tällä tietymättömiin jäävää viestintää, kaikkea sitä, joka on mahdollisesti tärkeää, mutta ei pääse päivänvaloon.

Kuinka monta piilevää älykköä on? Mitä tapahtuu alueilla, jotka määrittelemme yksityisiksi ja luulemme voivamme jättää huomiotta? Mitä kirjoitetaan kirjeissä, mitä puhuvat ystävykset keskenään? Ilman muuta on viestintää tai taidetta, joka ei mukaudu valtavirtaan, mutta elää pienissä piireissä ja avautuu jollekulle, joka satunnaisesti törmää siihen. Mitkä ajatukset elävät juuri tästä kontrastista? Ja mitä hautautuu kultivoituihin yksityiskohtiin, hullutuksiin, pelästyneeseen hiljaisuuteen?

Minulla ei ole tässä sellaista taka-ajatusta, että kaiken edellä mainitunkin pitäisi oikeastaan päästä markkinoille. Sellaisenaan pelkkä tieto huonosti esiin pääsevästä viestinnästä on kovin epämääräistä, jotta se voisi perustella mielekkään kritiikin. Mainitsemisen ensinnäkin vain täydellisyyden vuoksi ja jotta ymmärrettäisiin, että joukkoviestinnän erityistehtävä voi toteutua vain valikoinnissa. Toiseksi jotta nähtäisiin, että muut tehtäväalueet alkavat mukautua tähän sähköisten viestinten ja lehdistön valikoivuuteen — eivätkä pelkästään viestimien tosiasialliseen olemassaoloon. Ja ehkäpä myös sen vuoksi, että meillä kaikilla on myös oma elämänhistoriamme, jota voi silloin tällöin hyödyntää päästäkseen sellaiseen onnen maahan, joka ei välky parrasvalojen loisteessa.

Artikkeli on julkaistu alunperin vuonna 1975 otsikolla "Veränderungen im System gesellschaftlicher Kommunikation und die Massenmedien". Suomennos teoksesta Niklas Luhmann, Soziologische Aufklärung 3. Soziales System, Gesellschaft, Organisation. Westdeutscher Verlag, Opladen 1981, s. 309-320. Suomennos Timo Uusitupa.